

вається з випередженням закону. Саме тут проявляє себе верховенство права, забезпечуючи захист прав людини на здорове довкілля. Таке право фактично неможливо реалізувати тільки для окремої особи, якщо не буде забезпечено його реалізацію для будь-якого члена суспільства, як неможливо і зберегти частину довкілля поза природною геосистемою нашої планети.

Надійшла до редколегії 20.10.01

О. Ткаченко, кандидат юридичних наук (НЮА України)

Про становлення права лікувально-рекреаційного природокористування

Дослідження правових засад здійснення права користування територіями лікувально-рекреаційного фонду є надзвичайно актуальним питанням як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Теоретичний інтерес обумовлено необхідністю визначення системи правових норм, за допомогою яких здійснюється правове регулювання використання лікувально-рекреаційного фонду в Україні. Що стосується практичного інтересу, то він викликаний необхідністю визначення тих суперечностей і прогалин, що властиві зазначеному правовому регулюванню.

Питання про місце правових норм, що регулюють використання природних ресурсів і територій лікувально-рекреаційного фонду, в структурі екологічного права розглядається з різних позицій. За думкою В. Андрейцева, у складі природоохоронного права як комплексної галузі екологічного права можна виділити самостійні галузі — курортне право; рекреаційне право, природно-заповідне право та ландшафтне право¹. Слід зауважити, що це твердження засновано на розгляді екологічного права як інтегрованої правової спільноти.

¹ Див.: Андрейцев В. И. Экологическое право: проблемы совершенствования // Вестник Киевского государственного университета. — Сер. Юрид. наука. — К., 1990. — № 31. — С. 23–29.

Існує точка зору, згідно з якою самостійною галуззю права з особливим предметом є право рекреаційного природокористування. Як вважає С. Імашев, предмет регулювання права рекреаційного природокористування складає сукупність однорідних за своєю природно-соціальною сутністю та юридичним змістом відносин, які виникають з приводу правового захисту рекреаційного середовища при формуванні його об'єктів і використанні життєвих сил, що продукуються ними для поновлення і розвитку фізичних і духовних потреб людини¹. Крім того, за думкою автора, зазначені відносини регулюються особливим методом, для якого визначальним є не координація чи субординація, а екологізація правових норм. На цій підставі С. Імашев робить висновок про те, що праву рекреаційного природокористування властиві всі ознаки самостійної галузі права — специфічний предмет і метод регулювання, а також структурна відокремленість. Вважаємо, що зазначена точка зору є спірною, і ось чому.

По-перше, предмет екологічного права становлять екологічні відносини, що виникають з приводу належності, використання, поновлення природних об'єктів в їх нерозривному зв'язку з природним середовищем, а також охорони довкілля. Останнє являє собою середовище існування, біосферу, яка служить умовою, засобом та місцем існування людини та інших живих організмів. Рекреаційне природне середовище виступає складовим елементом довкілля (натурсоціального середовища), яке включає частину історично модифікованих об'єктів природи, умов та факторів, що служать поживним джерелом життєвих сил, забезпечують задоволення фізичних і духовних потреб людини. Отже, поняття «навколишнє природне середовище» є родовою категорією поняття «рекреаційне середовище». Тому відносини з використання та охорони рекреаційних природних ресурсів виступають одним із різновидів екологічних відносин. Суспільні відносини, що регулюються так званним правом рекреаційного природокористування, є невід'ємною частиною того кола суспільних відносин, що складають предмет регулювання екологічного права. Що стосується методу «екологізації», то, на наш погляд, він є частиною еколого-правового методу, що

¹ Див.: Имашев С. М. Право рекреационного природопользования (некоторые аспекты теории): Дис: ... канд. юрид. наук. — Алма-Ата, 1991. — С. 24.

застосовується при регулюванні екологічних суспільних відносин. Використання цього методу обумовлено насамперед тим, що будь-який вид екологічного користування пов'язаний із застосуванням законів природи, а для успішної його реалізації необхідно екологізувати кожну дію, пов'язану з втручанням у природне середовище¹.

Таким чином, формування самостійного правового інституту, так само як і галузі права, завжди обумовлене об'єктивною реальністю, оскільки в іншому разі подібну систему права буде побудовано на засадах індивідуальних поглядів, які не мають нічого спільного з науковими критеріями².

На наш погляд, про право рекреаційного природокористування можна говорити тільки як про складову частину екологічного права. Право користування природними ресурсами і територіями лікувально-рекреаційного фонду слід розглядати як підгалузь екологічного права, що формується, тобто як цілісне формування, що регулює специфічний вид відносин у рамках сфери правового регулювання відповідної галузі права³.

Для системи правових норм, що регулюють здійснення права користування територіями лікувально-рекреаційного фонду, характерним є наявність відповідних юридичних ознак, які дозволяють розглядати її як підгалузь екологічного права, що формується, — *право лікувально-рекреаційного природокористування*. Відомо, що в загальній теорії права підгалузь права розглядається як об'єднання правових інститутів з високим ступенем спеціалізації, диференціації та інтеграції правових спільнот, що його складають. Підгалузь регулює комплекс суспільних відносин, що повторюються⁴. Право лікувально-рекреаційного природокористування як підгалузь поєднує в собі три самостійні правові інститути, які характеризуються певною специфікою: право користування курортними зонами; право користування лікувально-оздоровчими зонами; право користування рекреацій-

¹ Див.: *Ерофеев Б. В.* Экологическое право России. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 1996. — С. 102–103.

² Див.: *Иоффе О. С., Шаргородский М. Д.* Вопросы теории права. — М., 1961. — С. 207.

³ Див.: *Общая теория права / Под общ. ред. А. С. Пиголкина.* — 2-е изд., испр. и доп. — М., 1995. — С. 184.

⁴ Див.: *Алексеев С. С.* Структура советского права. — М., 1975. — С. 154–155.

ними зонами. Зазначеною специфікою є наявність усіх необхідних юридичних ознак (однорідність фактичного змісту, юридична єдність норм та законодавча відокремленість), що дозволяє розглядати їх як окремі правові інститути¹.

Відповідні правові інститути регулюють однорідні суспільні відносини щодо використання лікувальних, оздоровчих та рекреаційних властивостей природних об'єктів з метою задоволення інтересів людини (лікування, оздоровлення, поновлення та розвиток життєвих сил організму і т. ін.). Слід зазначити, що такі відносини виникли як конкретні фактичні відносини ще до того, як сформувалися відповідні норми законодавства. В загальній теорії права цьому типу відносин відповідають так звані «первинні відносини»². Останні виникають як результат реалізації природних потреб людини та оформлюються надалі державою за допомогою законодавства.

Основою існування первинних відносин виступає двобічний процес взаємодії людини та природи, за допомогою якого здійснюється взаємозв'язок між людським організмом і природними об'єктами лікувально-рекреаційного фонду. При цьому природні об'єкти благотворно впливають на організм людини, а останній сприймає зазначений вплив і завдяки йому поновлює, розвиває життєві сили. Нормативно-правове регулювання первинних відносин щодо використання лікувально-рекреаційних властивостей виникає як наслідок цього процесу.

По-перше, зацікавленість кожного індивіда в поновленні та розвитку своїх фізичних і духовних сил є соціально значущою і збігається з суспільним інтересом. У свою чергу це є засадою для формування суб'єктивного і об'єктивного права лікувально-рекреаційного природокористування. По-друге, економічний розвиток суспільства і зростання антропогенних навантажень призводять до різкого погіршення якості довкілля, руйнування екологічних систем природи. Це викликало негативні зміни у стані здоров'я багатьох поколінь, що загострило потребу людини в лікувально-поновлюючих властивостях, притаманних природі. Внаслідок зазначених факторів виникла потреба у законодавчому регулюванні первинних відносин щодо використання

¹ Див.: *Алексеев С. С.* Проблемы теории права. Курс лекций: В 2 т. — Свердловск, 1972. — Т. 1 — С. 139.

² Див.: *Явич Л. С.* Общая теория права. — Л., 1976. — С. 212–215.

корисних властивостей та якостей природних об'єктів лікувально-рекреаційного фонду.

Правові інститути, що входять до складу підгалузі права лікувально-рекреаційного природокористування, регулюють суспільні відносини, що розподіляються на відповідні види залежно від мети використання.

Наступною ознакою підгалузі права, що дозволяє виділити її з інших правових спільнот, є наявність у її складі асоціації загальних норм¹. Для екологічного права в сучасний період характерна значна диференціація його нормативно-правової бази. Тому підгалузь права лікувально-рекреаційного природокористування поки що не має законодавчо відокремлених положень у вигляді загального правового інституту. Але асоціація загальних норм властива названій підгалузі. Насамперед це система норм-пріоритетів, регулятивних і заперечувальних норм, що використовуються при регулюванні відповідних суспільних відносин. Норми-пріоритети визначають перевагу в правовому регулюванні використання та охорони територій лікувально-рекреаційного фонду. Так, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» встановлює головну ознаку, яка притаманна об'єкту права користування лікувально-рекреаційним фондом, — особливу екологічну цінність і унікальність природних територій з лікувально-рекреаційними природними факторами. Поресурсові екологічні кодекси також містять норми-пріоритети щодо використання природних ресурсів лікувально-рекреаційних зон — встановлення округів санітарної охорони, регламентування можливих видів діяльності та ін. (наприклад, ст. 63 Водного кодексу України, ст. 53 Лісового кодексу України).

Серед регулятивних норм важливе місце займають ті, що визначають основні обов'язки суб'єктів, які експлуатують природні ресурси лікувально-рекреаційних зон, — необхідність дотримуватися цільового характеру використання; раціонально та економно використовувати корисні властивості, медико-біологічні природні фактори та ін.

Заперечувальні норми містять заборону на здійснення певних дій суб'єктів права лікувально-рекреаційного природокористування. Так, відповідно до ст. 30 Закону України «Про ку-

¹ Див.: Алексеев С. С. Структура советского права. — С. 155.

рорти» територія курорту підлягає зонуванню. В межах встановлених зон не дозволяється здійснювати діяльність, здатну погіршити стан лікувально-рекреаційних факторів території.

Важливою ознакою підгалузі права є зовнішня відокремленість його норм у системі законодавства у вигляді структурного підрозділу кодифікованого нормативного акта. Право лікувально-рекреаційного природокористування такої відокремленості зараз не має. Спільність норм, які складають її зміст, закріплено в багатьох законах і підзаконних актах з різним ступенем їх групування — від окремих статей до самостійних розділів, глав та окремих законів, повністю присвячених питанню використання та охорони лікувально-рекреаційного фонду. Тим часом невідповідність між формою і змістом є закономірним фактом, який свідчить про становлення і формування права лікувально-рекреаційного природокористування як самостійної підгалузі екологічного права.

На наш погляд, норми, що регулюють використання і охорону лікувально-рекреаційного фонду, потребують формального відокремлення, оскільки самостійне і всебічне правове регулювання зазначених відносин сприятиме забезпеченню раціонального та ефективного використання природних ресурсів територій лікувально-рекреаційного фонду, їх охорони та розвитку. У зв'язку з цим доцільно об'єднати норми, що регулюють відповідні суспільні відносини, в окремий нормативно-правовий акт — Закон України «Про природні ресурси та території лікувально-рекреаційного фонду».

Отже, систему норм, які складають правові засади здійснення права користування територіями лікувально-рекреаційного фонду, можна розглядати як підгалузь екологічного права — право лікувально-рекреаційного природокористування, що формується. Зазначена підгалузь об'єднує в собі декілька правових інститутів, що регулюють специфічні диференційовані однорідні суспільні відносини з використання і охорони лікувально-рекреаційних властивостей природних ресурсів з метою лікування, поновлення та розвитку життєвих сил організму людини.

Надійшла до редколегії 15.10.01